

Література

1. Бойен Р. Бельгийский корпус броневиков в русской армии во время Первой мировой войны / Р. Бойен // Последняя война Российской империи. Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных архивов : материалы Междунар. науч. конф. Москва, 7–8 сентября 2004 г. – М. : Наука, 2006. – С. 226–232.
2. Тірі М. Проїздом у Києві / Марсель Тірі ; пер. з франц. Д. Чистяка. – К. : Самміт-Книга, 2016. – 208 с.

Гринь Ю. В.
аспірант
Запорізький національний університет

СПЕЦИФІКА ІСТОРИЗМУ РОМАНУ Д. МОРДОВЦЕВА “САГАЙДАЧНИЙ” І УКРАЇНСЬКА ФОЛЬКЛОРНА ТРАДИЦІЯ

Данило Лукич Мордовцев (Мордовець) – російсько-український письменник, професійний історик і фольклорист, автор романів і повістей про історичне минуле Росії та України, у його творах художнє бачення й інтерпретація минулого контамінує з тогочасними науковим та фольклорно історичним поглядом на події давнини. На цю особливість звертають увагу дослідники С. Панов та А. Ранчин, зазначаючи, що письменник “прагне писати про народ, використовуючи свідчення самого народу” [5, с. 10]. В. Беляєв у передмові до сучасного видання роману “Сагайдачний” пише, що Д. Мордовцев “широко використовує народнопоетичні джерела не тільки задля відтворення історичного та локального колориту, атмосфери народного діяння <...>, цей матеріал залучається ще й тому, що власне історична, фактична основа була недостатньо розроблена, епоха в цілому висвітлена тодішньою наукою явно неповно” [4, с. 26]. Одним із джерел знання історичного минулого для Д. Мордовцева могли стати романтизовані роботи про козацьку добу його близького друга – історика М. Костомарова, які, втім, також були значною мірою зумовлені фольклорною традицією. Загалом творчість Д. Мордовцева досі лишається малодослідженою, зокрема, відкритим лишається питання щодо специфіки історизму його романів та характеру звернення до фольклору.

У романі “Сагайдачний” (1882) зображується один із найуспішніших походів Сагайдачного в Крим. У цьому російськомовному творі не лише відтворюються події минулого України, але й виявляється постійна апеляція до українського фольклору.

У структурі роману простежуються посилання на 7 дум (за класифікацією К. Грушевської): “Невільники”, “Маруся Богуславка”, “Кішка Самійло”, “Олексій Попович”, “Буря на морі”, “Хведір Безрідний”, “Хвесько Андибер”. Апеляція до дум зумовила розвиток деяких сюжетних ліній та образів персонажів, цитування й ремінісценції творів цього фольклорного жанру стали одним із засобів характеристики й оцінки подій і героїв.

Про успішний козацький похід у Крим під проводом П. Сагайдачного пишуть історики М. Костомаров [1, с. 65] та Д. Яворницький [7, с. 129], датуючи його 1616 р. Разом із тим, Д. Яворницький описує й інший похід, 1614 р., який виявився менш

вдалим для запорожців [7, с. 126]: вони потрапили у бурю, багато хто потонув, інших виловили та вбили татари.

Д. Мордовцев у романі контамінує ці дві події: у поході, який відбувся у 1614 р., козаків у дорозі застає буря, протистояти якій вони не в змозі. Утім, один із героїв, козак Олексій Попович кається у своїх гріхах, і буря заспокоюється. Описана сцена є ремінісценцію думи “Олексій Попович”, хоча й має певні відмінності від джерела. Наприклад, Сагайдачний ставиться до бурі як до звичайного явища природи; він не вірить у необхідність “покаяння” та вважає це забобою, втім, діє “сообразно указанням думи”, щоб підтримати бойовий дух козаків.

Усіх героїв роману умовно можна розділити на три групи: ті, що асоціюються з певними історичними особами та наділені відповідними іменами, “думові” персонажі, імена та вчинки яких корелюють із творами народного епосу, та вигадані (власне авторські, які не викликають асоціацій із конкретною особою або фольклорним героєм) персонажі.

Серед “історичних осіб” варто виділити Петра Сагайдачного та Самійла Кішку, біографії яких Д. Мордовцев переосмислює водночас і під впливом народно-поетичної традиції. Так, сюжет думи “Хвесько Андибер” у романі інтерпретується як епізод із юнацтва П. Сагайдачного. Про гетьмана Самійла Кішку Д. Яворницький пише, що він був наступником Семена Скалозуба, який потонув приблизно у 1599 р., а сам Кішка помер у 1601 р. чи у 1620 р. [див. : 7, с. 111]. У романі історія Самійла Кішки відображає відомий думовий сюжет його втечі з полону, в якому знаходився 30 або 54 роки (у романі згадуються обидва строки; за думою, Кішка провів у полоні 40 років). Серед учасників походу, які зустрічають у морі галеру з невільниками, – полковник Семен Скалозуб.

До “думових” персонажів належать козак Олексій Попович та друкар Федір Безрідний, а також такі другорядні персонажі як Настя Горова (дума “Хвесько Андибер”), Ільяш-потурнак (дума “Самійло Кішка”) тощо. Але Д. Мордовцев розширює історії цих персонажів, створюючи власні варіанти їх характеристик та біографій.

Так, Олексія Поповича він зображає як досвідченого козака, активного визволителя Кафи. Втім, повернувшись на Січ, той п’є та свариться з козаками, зневажає встановлені порядки й навіть б’ється з Сагайдачним. Отже, він удруге скоює ті “гріхи”, які описані в думі [2, с. 696] та в романі [4, с. 118]: зневажає старших і порушує суспільні та моральні норми. Однак Січ, на відміну від моря, не пробає цього Олексію, і його страчують усім військом.

Федір Безрідний у Д. Мордовцева – друкар Острозької типографії, який спочатку переплаває літери на кулі, а потім тікає на Січ і в поході виявляє себе як справжній козак. Помирає Безрідний саме так, як зображено в думі: його тяжко поранено в сутичці з татарами, і в останні хвилини його життя разом із ним тільки його джура Ярема.

Варто зазначити, що в сценах, які є ремінісценціями дум, усі герої говорять словами своїх думових прототипів. Д. Мордовцев практично дослівно цитує тексти за записами М. Костомарова, надрукованими в “Історії козацтва” [2]. На цю особливість у творчості автора звернули увагу С. Панов та А. Ранчин [5, с. 22]. Завдяки цьому мова героїв відрізняється від мови автора, що підкреслює суттєву епічну дистанцію (більш ніж два з половиною століття) між описаними подіями та часом написання роману. Саме ця епічна дистанція є причиною певного хронологічного “збою” в романі. Д. Мордовцев обирає яскраву подію, в рамках якої поєднує персонажів, що належать до різних епох. Таке сприйняття часу властиве епічним та ліро-епічним жанрам фольклору, зокрема думам, при збільшенні епічної дистанції. Так, український дослідник С. Мишанич наводить приклад дум про добу національно-визвольної боротьби 1648–1654 рр., які за

півтора сторіччя між створенням та записом “зазнали більш чи менш суттєвих змін, тяжіючи до узагальнення, до увиразнення найбільш яскравих сторінок національно-визвольної боротьби...” [3, с. 60].

Крім того, що дума є джерелом сюжетів та образів у романі, вона стає і емоційним камертоном епохи. При описі невольницького ринку в Кафі Д. Мордовцев цитує думу “Невільники”, яку виконує сліпий кобзар, що провів багато років у неволі. Ця сцена демонструє складне становище поневолених людей і допомагає зрозуміти й відчувати їхні страждання.

Отже, при створенні сюжету та образів роману Д. Мордовцев значною мірою орієнтувався на думову поетику, аніж на історичні факти. Разом із тим, відтворюючи січовий устрій, закони й порядки, систему покарань за різні злочини, владну ієрархію та правила, за якими обирали отамана на Січі, Д. Мордовцев користується історичними джерелами. Так, описи, представлені в романі, близькі до описів, які наводить Д. Яворницький у “Історії запорізьких козаків” [6], але зазначена праця вийшла пізніше, ніж був написаний роман. У аналізованому романі відбилися професійні розвідки Д. Мордовцева-історика, результати яких не завжди оприлюднювалися.

Література

1. Костомаров М. Богдан Хмельницький : історична монографія / М. І. Костомаров. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 843 с.
2. Костомаров Н. Історія козачества въ памятникахъ южнорусскаго народнаго пѣсеннаго творчества / Н. И. Костомаров // Собрание сочинений Н. И. Костомарова. Историческія монографіи и изслѣдованія : в 8 кн. – Кн. 8. – Т. 21. – СПб. : Типографія М. М. Стасюлевича, 1906. – С. 693–1081.
3. Мишанич С. Феномен часопростору в українських народних думках (постановка питання) / С. В. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі праці : у 2 т. – Т. 1. – Донецьк : Донецький національний університет, 2003. – С. 54–66.
4. Мордовец Д. Сагайдачний : роман. Крымская неволя : повесть / Д. Л. Мордовец. – К. : Дніпро, 1987. – 286 с.
5. Панов С. Д. Л. Мордовцев и его историческая проза / С. И. Панов, А. М. Ранчин // Мордовцев Д. За чьи грехи? Великий раскол / Д. Л. Мордовцев. – М. : Правда, 1990. – С. 5–30.
6. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків : у 3 т. – Т. 1. / Д. І. Яворницький; пер. з рос. І. І. Сварника. – Львів : Світ, 1990. – 319 с.
7. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків : у 3 т. – Т. 2. / Д. І. Яворницький; пер. з рос. І. І. Сварника. – Львів : Світ, 1991. – 392 с.

Даниленко Л. В.

к. філол. н

Запорізький державний медичний університет

“ХОЛОДНИЙ ЯР” Ю. ГОРЛІСА-ГОРСЬКОГО: ПИТАННЯ ЖАНРУ

Книга Ю. Горліса-Горського “Холодний Яр” розкриває знаковий період в історії України – діяльність повстанських загонів, які під прапором Української Народної Республіки боролися з більшовиками у 20-х роках ХХ ст. Автор книги (справжнє прізвище Ю. Городянин-Лісовський) – учасник подій. Його спогади викладені хронологічно, з

